

„Zvláštní a charakteristické.“ Probouzení památkového vědomí na pozadí zastavovacích plánů Prahy počátku 20. století

Richard BIEGEL

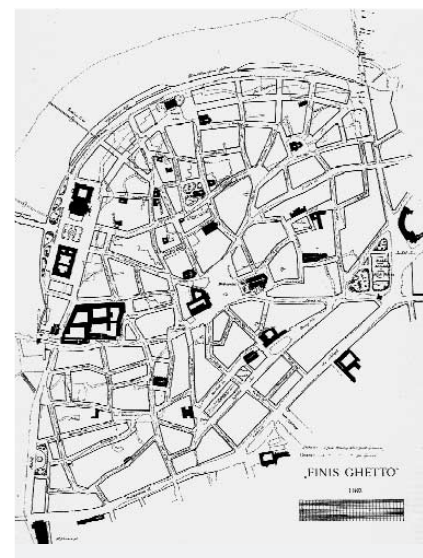
ANOTACE: Studie se zabývá urbanistickými proměnami Prahy na začátku 20. století, které byly pro Prahu jako historické město zlomové. Znamenaly totiž na jedné straně radikální zásahy do struktury historického města, na straně druhé ale přitáhly pozornost k jeho památkovým hodnotám. Příspěvek na dobových návrzích urbanistické regulace ukazuje, jak se úvahy o moderním uspořádání metropole propojovaly s poznáváním a doceňováním zdejšího architektonického dědictví a jak se spolu s principy zastavovacích plánů rodily principy památkové ochrany města.

Urbanistické dějiny každého města jsou kontinuitním proudem, v němž se pozoruhodně prolétají pramínky konceptuálních rozhodnutí, dílčích popudů i nečekaných náhod, jejichž výsledkem je pozoruhodný, svěbytný a v jistém smyslu nikdy nedořečený jedinečný příběh. Přes nesporný význam tohoto „spontánního urbanistického kontinua“ však lze u každého města rovněž nalézt několik zlomových momentů, které zásadním způsobem proměnily všeobecný přístup k němu a rozhodly tak o jeho budoucnosti. V urbanistických dějinách historického centra Prahy je v průběhu 19. století takových milníků hned několik. Jedním z prvních impulsů byla stavba nábreží, která od poloviny 19. století redefinovala nejen městský obraz, ale také jeho dopravní strukturu, v níž sehrály klíčovou roli také nově kultivované třídy podél staroměstského hradebního okruhu. Neméně zásadním momentem byla postupná demolice hradeb, která umožnila provázání města s jeho bezprostředním okolím. Třetím – a možná nejdůležitějším – momentem byla tzv. staroměstská asanace, která přinesla plošnou demolici celých historických čtvrtí a výstavbu nové, „moderní“ zástavby, kterou se Praha snažila vyrovnat výstavnosti hlavních tříd dynamicky rostoucích předměstí.¹ Všechny tyto momenty jsou z hlediska dějin urbanismu i památkové péče v českých zemích klíčové: právě Praha byla pomyslnou laboratoří, kde se nejen odehrávaly nejvýraznější urbanistické zásahy, ale kde se na jejich pozadí zrodila i první společenská diskuse o hodnotě historického města, jež nakonec vyústila v mohutné památkové hnutí a založení Klubu Za starou Prahu v roce 1900.

Právě asanační plán je právem vnímán jako mezník, který definoval přístup k městu a stanovil principy, které určily jeho charakter na několik desetiletí. V době vzniku asanačního plánu se muselo zdát, že recept na ideální město je nalezen. Idea přímých tříd obklopených výstavnými činžovními domy a náměstí

1

2

s veřejnými budovami byla natolik samozřejmá, že její urbanistické principy byly vtěleny i do nařízení Stavebního řádu, který byl schválen roku 1886 a který vlastně poprvé formálně propojil historické centrum s novými předměstími. Mechanické uplatňování nového nařízení o maximální šíři ulic a výšce domů umožnilo výstavbu velkorysých nájemních domů nejen na nezastavěných předměstských plánech, ale také v sevřené historické zástavbě, která měla být novými domy a ulicemi v budoucnosti kompletně nahrazena. V duchu této ideje kompletního převrstvení byl zpracován nejen asanační plán z roku 1886, který se v návrhu jeho autorů Alfréda Hurtiga a Matěje Strunce týkal celého Starého Města,² ale také přestavba Podskalí³ a dokonce i schválený, avšak na-

Obr. 1. Staré Město na Jüttnerově plánu Prahy, 1811–1815. Archiv hlavního města Prahy, sbírka map a plánů 1648–1997, sign. MAP P 1 B/28, inv. č. 28.

Obr. 2. Alfred Hurtig a Matěj Strunc, Finis Ghetto – plán přestavby Starého Města a Josefova, 1886, Zlatá Praha IV, 1887, s. 348.

ghetto – asanace, Praha 1993. – Kateřina Bečková, Asanace – zatracovaný i obdivovaný projekt obce pražské, in: Pražská asanace, Praha 1993. – Cathleen M. Giustino, Tearing down Prague's Jewish Town: Ghetto Clearance and Legacy of Middle-Class Ethnic Politics around 1900, New York 2003.

2 Staré město pražské a čtvrť josefovská, Národní listy, 6. 3. 1887, s. 5. – Bečková (pozn. 1), s. 38.

3 Rostislav Švacha, Klasicismy konce 18. a 1. poloviny 19. století, in: Růžena Batková (ed.), Umělecké památky Prahy 2. Nové Město, Vyšehrad, Praha 1998, s. 43–44.

■ Poznámky

1 K dějinám a problematice asanace viz např. Alois Kubíček, O pražské asanaci, in: Ochrana památek, 1959, s. 74–81. – Marie Benešová – Rudolf Pošva, Pražské

3

Obr. 3. Panoramatický pohled z Letné na Staré Město a Josefov při asanaci, 1906. Archiv hlavního města Prahy, sbírka fotografií, sign. VIII 974.

štěstí nikdy nerealizovaný plán asanace Malé Strany z roku 1893.⁴

Asanační plán, který se začal na sklonku 90. let 19. století konečně reálně uskutečňovat, však vyvolal mnohem více bouřlivých reakcí, než by si jeho autoři a podporovatelé v 80. letech dokázali představit. Ostře sledovaná demolice historických domů na severní straně Staroměstského náměstí názorně ukázala, že povědomí kulturní veřejnosti se během uplynulých deseti let výrazně posunulo směrem k ochraně historického rázu a myšlenky „staré Prahy“. Vyvrcholením dobových bouří bylo založení Klubu Za starou Prahu, který si staropražskou myšlenku vetkl přímo do svého názvu.⁵ Mechanické provádění asanačního plánu i další, neméně tvrdé zásahy do historické struktury města tak vyvolaly reakci, kterou nebylo možno při budoucím plánování města opominout.

Přestavba města nicméně pokračovala a bylo třeba nalézt pro ni nějaký kompromisní rámec. Východiskem z patové situace počátku 20. století se tak měly stát nové zastavovací plány pro všechny pražské historické čtvrtě, na jejichž základě pak měla během několika málo let vzniknout nová Praha. Rychlost a nezvratnost probíhající proměny asanační čtvrti nemohla nikoho nechat na pochybách, že takováto komplexní přestavba je zcela reálná a možná, ale i nezbytná. Zastánci historického města tak měli jen jedinou možnost: ovlivnit plány natolik, aby bylo z podstaty města

uchováno alespoň to nejdůležitější. S tímto vědomím je třeba nahlížet jak na plány, tak na jejich dobovou kritiku, která nám dává skvělou možnost alespoň trochu porozumět dobové atmosféře a okolnostem, za kterých tyto pozoruhodné plány vznikaly.

Prahu přelomu 19. a 20. století lze charakterizovat jako město v bouřlivém a rozporuplném přerodu, jenž byl na první pohled patrný nejen v rámci všudypřítomné fyzické přeměny města, ale také na poli vyrocených a protichůdných architektonických ideových proudů.⁶ Zájem o město a jeho budoucnost se stával čím dál více doménou architektů a uměleckých historiků, díky čemuž se diskuse o charakteru města postupně přenesly z denního tisku na stránky odborných architektonických časopisů. Mimořádně důležitým hráčem na poli architektury však byla také politická reprezentace města, která schvalovala zastavovací plány a zadávala stavby nejvýznamnějších veřejných budov. Lze říci, že právě v této době byla role radnice v kontextu rodící se metropole historicky nejvýznamnější: Praha sice byla „královským hlavním městem“, avšak tento titul se nijak výrazně nepromítal do stavební aktivity císařského eráru ani jiných státních institucí. Nejlépe se význam pražské obce ostatně odrazil právě ve zmíněném mimořádně ambiciózním projektu asanace Starého Města a Josefova, která nakonec probíhala plně v režii města a byla jedním z největších podniků svého druhu v tehdejší Evropě.

Dosavadní postup přestavby města byl kritizován jak zastánci památek, kteří želeli zbytečných historických ztrát, tak zástupci města, kterým se nelíbilo, že zde nebyly „regulační čáry pro všechny ulice kresleny, nýbrž byly od pří-

padu k případu [...] stanoveny“. Tento neuspokojivý stav tak vedl městskou radu k zásadnímu rozhodnutí: „Chtějíc se vyhnouti takovému ne-systematickému regulování města, usnesla se rada městská, aby plán regulační pro Staré město, Svatopetrskou část Nového města a pro Malou Stranu s přiléhající částí Hradčan [...] získán byl veřejnou konkurencí.“ Zadáním plánů se městská rada také chtěla vyvarovat sporů, které ohrožovaly realizaci probíhající ambiciózní přestavby pražské „páté čtvrti“ – Josefova. Proto byl „konkurentům vydán i seznam ulic, veřejných prostranství, domů a památek v těchto částech města, které dle návrhu soupisné komise zachovány býti mají, aby při zhotovení projektu na regulaci dle uznání zřetel vzali“. Z formulace je zřejmé, že seznam byl jen doporučující a že míra zachování historických prostranství a staveb záležela na úvaze každého autora. Přesto se jednalo o významný posun, který byl jednoznačnou zásluhou neutuchajících snah obhájců „staropražské“ myšlenky. Pořadí oceněných návrhů vybírala komise složená z architektů a zástupců města. Finální plán měl být výsledkem syntézy oceněných projektů, z nichž měly být využity nejlepší regulační myšlenky.

Josef Sakař a zastavovací plán Starého Města

Soutěž na úpravu Starého Města a Petřské čtvrti byla vypsána v roce 1900. Ve stanovené lhůtě však došly jen dva projekty, které dle ná-

■ Poznámky

⁴ Administrační zpráva obce královského hlavního města Prahy a spojených s městskou statistickou komisí obcí sousedních Karlína, Smíchova, Král. Vinohradů a Žižkova za léta 1893–94, Praha 1896, s. 185–188. – Běluš Arnold, Malostranská pobřežní cesta, in: *Architektura ČSR* 30, 1971, s. 23–30.

⁵ Kateřina Bečková (ed.), *100 let Klubu Za starou Prahu*, Praha 2000.

⁶ O Situaci v pražské architektuře na přelomu 19. a 20. století viz např. Rostislav Švácha, *Od moderny k funkcionalismu: proměny pražské architektury první poloviny dvacátého století*, Praha 1985, či Jindřich Vybíral, *Friedrich Ohmann: objev baroku a počátky moderní architektury v Čechách*, Praha 2013.

⁷ Administrační zpráva královského hlavního města Prahy a spojených s městskou statistickou komisí obcí Karlína, Smíchova, Král. Vinohrad a Žižkova za rok 1899, Praha 1901, s. 250. Komise pro soupis pražských památek byla ustanovena v roce 1893 v přímé reakci na postup asanace a dobovou kritiku demolice v historickém centru Prahy, viz František Herman, *Dějiny „Komise pro soupis stavebních, uměleckých a historických památek“ král. hlav. města Prahy*, in: Jan Herain et al., *Zprávy komise pro soupis stavebních, uměleckých a historických památek král. hlav. města Prahy, svazek první*, Praha 1904, s. 46.

4

Obr. 4. Novostavba radniční budovy s volnou plochou na místě demolovaných domů Platněnské ulice, 1913. Archiv hlavního města Prahy, sbírka fotografií, sign. II 522.

zoru poroty nevyhověly podmínkám. Nový veřejný konkurs byl vypsán roku 1901 a projektů se v něm tentokrát sešlo jedenáct. První cenu obdrželi Josef Sakař s Karlem L. Klusáčkem, druhou Rudolf Kříženecký a třetí Richard Klenka rytíř z Vlastimilu.⁸ Josef Sakař byl jako vítěz soutěže jmenován přednostou zvláštní regulační kanceláře pro Staré Město s částí Nového Města, která v letech 1902–1903 zpracovala výsledný návrh regulace Starého Města.⁹ V dubnu a květnu 1904 byl plán vyložen k veřejným námitkám, následně znovu upraven a předložen ke schválení sboru obecních starších. Definitivní schvalovací instancí se v roce 1906 stal Zemský výbor království Českého ve shodě s c. k. Místodržitelstvím.¹⁰

Regulační plán Starého Města se musel vyřadit zejména se skutečností, že čtvrt byla centrem města ve smyslu správním, obchodním i dopravním. Nároky na úpravy zde musely být zjevně velké, neboť stávající labyrint nemohl odpovídat dobovým představám o moderní a reprezentativní čtvrti. Obtížnosti úlohy si byli vědomi i zastánci památek, jak dokládá obsah zpráva Luboše Jeřábka,¹¹ uveřejněná nejprve na pokračování v roce 1901 v Rozhledech a následně publikovaná v roce 1902 Klubem Za starou Prahu.¹² Přes nespornou razanci navržených zásahů je text zprávy vůči vítěznému návrhu velmi laskavý a v některých partiích až nekriticky obdivný. Čestných cen se dle Jeřábka „domohly jen ty projekty, jimž právě zachování památek tohoto města bylo vůdčí a vy-

chozí myšlenkou“, přičemž autoři vítězného návrhu jsou navíc „horliví členové klubu Za starou Prahu“. ¹³ Právě tento projekt pak „i při nejúspěšnějším šetření vlastních úkolů regulačních, otázek komunikačních, zdravotních i frekvenčních dbal památek této nejstarobylější části města s takovou úctou a pietou, že musí uspokojiti i nejradikálnější ctitele památek pražských“.¹⁴

Jeřábkův text je nejen pozoruhodnou sondou do dobového myšlení ochránců památek, ale také skvělým průvodcem, který navržené zásahy uvádí do širších dobových souvislostí. Autor postupně prochází jednotlivé části města a glosuje jejich proměnu. Svou pouť začíná u Karlova mostu, kde kvituje zachování Staroměstských mlýnů i návrh řešení křížovnického kláštera, jehož autorem byl právě Josef Sakař. Jeřábka zde zaujala nejen malebná kompozice celku, ale i zúročení mimořádné polohy kláštera „otevřenou loggií, z níž otevírá se bude pro přichozího čarokrásný rozhled na panorama Hradčan a Malé Strany“, což bude úchvatný obraz „zejména večer při západu slunce, který připomíná mi podobnou scenerii při starobylé gotické katedrále v Basileji s překrásným výhledem na prudký tok hučícího Rýna“.¹⁵ Za zcela přirozené Jeřábek považoval rozšíření Křížovnické ulice, která je dopravně frekventovaná a kde díky rozšíření dojde k lepšímu uplatnění fasády Klementina.

Jako velkou přednost Sakařova návrhu autor hodnotil skutečnost, že zachovává Karlovu ulici v jejím historickém nepravidelném průběhu. „Pouze malá část ulice této při vústění ulice Liliové, v části, kde nalézáme jen domy méně cenné, jest regulována,“ ujišťuje čtenáře Jeřábek, aby hned vzápětí ocenil zachování

domu U Zlaté studně čp. 175-III, který považuje za jednu „z nejbizarnějších pražských budov“, která má být zachována „s přilehlými stejně zajímavými dvoupatrovými domky neobyčejně charakteristického půdorysu“.¹⁶ Neméně je spokojen se skutečností, že Sakař nenavrhne demolici východní části Klementina, přestože sama Soupisná komise „připustila regulaci této umělecky méně cenné části od první třetiny Mariánského náměstí téměř přes celou ulici Seminářskou“. Nikterak neželí navržené demolice Trauttmansdorffského paláce čp. 159-I, který označuje za bezcenný, a naopak velmi oceňuje nápad rozšíření Husovy ulice před Clam-Gallasovým palácem, čímž je „nejen ulici a její komunikaci ulehčeno, ale je tak získán lepší výhled na překrásnou architekturu Fischera z Erlachu“, která by si zasloužila i „radikálnější rozšíření [...], jak to činí autoři druhou a třetí cenou poctěného“.

Jeřábkovy komentáře týkající se tohoto citlivého historického místa názorně shrnují východiska i limity přístupu, na němž se autor plánu zjevně shodl i s tehdejšími radikálními zastánci staropražské myšlenky. Hlavním motivem zde bylo zachování historické ulice, které bylo až do té doby krajně nejisté. Nezbytnou daní se mělo stát dopravní rozšíření, které se týkalo sedmi domů na jižní straně Karlovy ulice včetně nárožního domu U Zlaté štiky.¹⁷ Polovina z nich pak byla skutečně zdemolována a nahrazena novostavbami činžovních domů, které navázaly na o málo starší novostavbu Svatojácké záložny (čp. 223-I) z roku 1889.¹⁸ Novostavby, které zde byly v letech 1905–1906

■ Poznámky

⁸ Ibidem, s. 250.

⁹ Administrativní zpráva královského hlavního města Prahy a spojených s městskou statistickou komisí obcí Karlína, Smíchova, Král. Vinohrad a Žižkova za léta 1902 a 1903, Praha 1907, s. 400.

¹⁰ František Kašička, Regulační plán Starého Města v roce 1904, in: Bečková (pozn. 5), s. 94–99.

¹¹ Luboš Jeřábek (1864–1937), absolvent Právnické fakulty UK, byl jedním z nejvýznamnějších představitelů památkové péče sklonku 19. a počátku 20. století. Patřil k zakladatelům Klubu Za starou Prahu, od roku 1912 byl českým zemským konzervátorem a v roce 1918 se stal prvním přednostou Státního památkového úřadu v Praze.

¹² Luboš Jeřábek, *Staré Město Pražské*, Praha 1902.

¹³ Ibidem, s. 14–15.

¹⁴ Ibidem, s. 14.

¹⁵ Ibidem, s. 15.

¹⁶ Ibidem, s. 16.

¹⁷ Jednalo se o domy čp. 183-I, 182-I, 181-I, 179-I, 178-I, 174-I a 173-I.

¹⁸ Pavel Vlček (ed.), *Umělecké památky Prahy 1. Staré Město, Josefov*, Praha 1996, s. 221.

postaveny, odpovídaly regulativům stavebního řádu z roku 1886, díky čemuž se měřítkem i charakterem výrazně vydělovaly ze svého historického okolí, což názorně dokládá i Sakařův nákres srovnání starého a nového stavu ulice.¹⁹

Jeřábkův odsudek kvality domů je patrně nutno chápat jak v kontextu celé zvolené „strategie“ (rozšíření ulice v této části umožní zachování zbytku), tak i dobových názorů na to, co je běžné, a co naopak zvláštní a „karakteristické“. Sám Jeřábek byl sice zapálený „staropražan“, avšak profesí právník, což bezpochyby limitovalo možnosti jeho uměnovědného úsudku. Jen málokdo se tehdy zabýval otázkou, co se může skrývat za barokními či klasicistními průčelími. Řadové měšťanské domy, kterých tehdy ještě v Praze byly stovky, byly patrně pro tehdejší milovníky památek méně zajímavé než pitoreskní srostlice domu U Zlaté studně, kterou Jeřábek obdivně velebí. Je nicméně zvláštní ironií osudu, že právě ty zbořené domy, které Jeřábek označil za „umělecky méně cenné“, byly o čtyři desítky let později vybrány na titulní stranu prvního svazku Zmizelé Prahy jako názorný příklad nesmyslného barbarství, které nevratně rozrušilo historické prostředí Karlovy ulice.²⁰

Situace na přelomu století byla zjevně výrazně jiná než o jednu či dvě generace později. Míru závažnosti tehdejší dobové diskuse o zachování památek asi nejlépe dokládá letmá zmínka o možnosti demolice východní části Klementina, s kterou by se tehdy prý smířila i soupisná komise. Právě v tomto památkově „fatálním“ kontextu je třeba pohlížet na Jeřábkovy priority i soudy. Zjevným dobovým maximem byla jednak ochrana několika málo ulic a náměstí, vykoupená razantními dopravními zásahy, jednak snaha o zachování vybraných památek, které měly následně být co nejlépe zapojeny do nově vytvořené městské struktury. V tomto světle je třeba vidět nejen Jeřábkovu radost nad zachováním části Sněmovní ulice, ale také požadavek na ještě větší rozšíření Husovy ulice kvůli uplatnění průčelí Clam-Gallasova paláce, které je v příkrém rozporu se zásadami, jež buď Klub hájit o několik málo let později.

V duchu zmíněných zásad jsou pak vedeny komentáře k celému Sakařovu plánu. Jeřábek oceňuje zachování domů na nárožích Husovy a Karlovy třídy a zároveň nic nenamítá proti radikálnímu rozšíření sousedních ulic Řetězové či Jalovcové. Těší jej zachování části Anenské-
ho kláštera, který „výborně by se hodil účelům museálnímu nebo jinému veřejnému ústavu“,

5

avšak zároveň jej nepohoršuje demolice jeho křídla do Anenské, kde se nachází „pěkný, avšak sešlý gotický štít“.²¹ Oceňuje vznik nové ulice v místě Zlaté uličky, který povede „k docílení nových prospektů na kostel sv. Jiljí a chór sv. Anny“ a kterým získá i „náměstí sv. Anenské, jež ulicí tou valně oživí“.²² Zmiňuje tlak radnice na plynulé dopravní propojení mezi Starým a Novým Městem, které se dle zadání mělo realizovat kritizovaným rozšířením Husovy a Karlovy ulice, a chválí autora plánu za nalezení alternativní trasy, která z Perštýna odbočuje do Vejvodovy ulice a vede následně Michalskou a průjezdem Richtrova domu až na Malé náměstí. V tomto kontextu také chápe nezbyt-
nost rozšíření zmíněných ulic s tím, že oceňuje zachování alespoň jednoho historického objektu, kterým je dům U Vejvodů čp. 355-I.²³

Výsostná pozornost je v komentáři věnována Staroměstskému náměstí. Z textu je zřejmé, že právě zde se dobové památkové diskuse dostaly nejdále. V kontrastu k předchozí benevolenci k razantním zásahům zde autorům tvrdě vyčítá, že „zcela klidně počítají již s faktem hrozícího zboření Greenova [Krennova – pozn. aut.] domu – a volným nekrytým vyústěním hlavní asanační třídy do Staroměstského náměstí“, které však bylo již dávno schválenou realitou. Náměstí bylo hlavním bitevním polem pro zastánce Prahy historické i moderní, což obě strany nutilo promýšlet argumenty mnohem propracovaněji a hlouběji, jak ostatně sám Jeřábek dokázal již ve své žofínské přednášce v dubnu roku 1899, kde poprvé formuloval ideu ochrany historického města jako celku, v němž i méně významné části hrají významnou roli pro charakter ulic a náměstí.²⁴ Právě u náměstí si tak autor náhle všimá hod-

not, které u ostatních částí nezmiňoval a nepromýšlel. Hodnotou nejvyšší je pro něj celek náměstí, jemuž vévodí „klidnost frontálních linií, pečlivě vyšetřený poměr budov k šíři prostoru, malebnost a členitost facad“ a který spočívá nejen „v nezměněném, nesmírně rázovitěm středověkém půdorysu“, ale také „v nynější dokonalé jeho uzavřenosti, v nenápadném vyústění okolních ulic“, v němž spočívá „úchvatný dojem a nevystihlý půvab, kterým na diváka tak mocně působí“. Závěr je pak jednoznačný: každou změnou tohoto stavu „přestane Staroměstský rynek býti náměstím a stane se pouhou velkou křižovatkou“.

V době vzniku Jeřábkovy textu (1901) začínalo náměstí poslední momenty své historické uzavřenosti. Po zboření severní strany náměstí se musel jeho osud zdát zřejmý a neodvratný. A přesto bylo stále chápáno jako nejdůležitější.

■ Poznámky

19 Josef Sakař, Karlova ulice, náčrtky nynějších facad, 1906, spisovna Institutu plánování a rozvoje hl. m. Prahy.

20 V. V. Štech – Zd. Wirth – V. Vojtíšek, Zmizelá Praha I, Staré a Nové Město s Podskalím, Praha 1946.

21 Jeřábek 1902, s. 16. Je zajímavé, že v původním Jeřábkově článku v Rozhledech ještě není o štítu ani zmínka a celá uliční fronta je zde označena za „méně cennou“. Je zřejmé, že autora textu musel někdo na štít (který je viditelný z ulice!) dodatečně upozornit; je také příznačné, že toto nové zjištění bylo do textu svérázně zapracováno, aniž by ovlivnilo jeho celkové vyznění.

22 Jeřábek (pozn. 12), s. 17.

23 Jeřábek (pozn. 12), s. 18.

24 Jednání manifestační a protestní schůze pražského lidu konané 16. dubna 1899 na Žofíně, samostatný otisk, Praha 1899, s. 18–20.

Obr. 6. Krennův dům před ústím nově založené Mikulášské (Pařížské) třídy, 1901, Archiv hlavního města Prahy, sbírka fotografií, sign. VIII 527.

tější prostor historické Prahy, jako poslední bašta, jejíž zánik znamená ztrátu toho nejpodstatnějšího, o čem zastánci staré Prahy usilovali. O jeho charakter mělo zjevně cenu bojovat i poté, co ke zboření Krennova domu a k otevření asanační třídy v roce 1901 došlo. Sám Jeřábek v tomto směru vyčítá Sakařovu návrhu zejména to, že se v plánu nezabývá možnou náhradou domu křídlem, které by „zející široký průlom“ alespoň trochu zaslepilo. Ve smyslu předchozích tezí o hodnotě celku a nenápadném vyústění ulic pak v plánu sleduje důslednost zachování zbývajících historických domů²⁵ a řešení ústí hlavních tříd, jejichž rozšíření se v dobových diskusích neustále vrátilo. Jako nejcitlivější vnímá vyústění ulice Melantrichovy, které se Sakařovi podařilo vyřešit proražením loubí a návrhem zboření nízkého křídla před kostelem sv. Michala (jemuž mimochodem ve stejné době reálně hrozila demolice). Cenou za uchování Melantrichovy však bylo rozšíření Železné, kde mělo dojít k demolici „moderního Heintzova domu a bezcenných starých domů čp. 483, 485 a 486“. Aby však zůstal zachován uzavřený charakter náměstí, projektují autoři na místě Heintzova domu „vystavění nového domu s podloubím v celé šíři bývalého domu tak, že jízdné dráze zůstane úplně celá prostora nynější ulice“. ²⁶ Nemenší pozornost je věnována vyústění Dlouhé třídy, kam je také navržen dům s loubím, jež šíří ulice opticky zužuje.

Velmi pietně je dle Jeřábka v plánu řešeno vyústění Celetné, kde se komunikace usnadňuje zřizováním loubí v bloku domů před Týnským chrámem. Stejně jako v případě Husovy, i u Celetné je její půdorysné zachování podmíněno nalezením paralelní dopravní trasy, která by propojila Staroměstské náměstí s dnešním náměstím Republiky. V době vzniku Sakařova plánu ještě nebyla prostorová konfigurace náměstí stabilizována, a nebylo tak zřejmé, kde bude hlavní dopravní vstup do Starého Města. Jako hlavní komunikaci autor určil Jakubskou ulici, která měla být rozšířena a přímo propojena se středem dnešního náměstí. Směrem do středu Starého Města se Sakař trasu rozhodl vést blokem Ungeltu, do nějž by byly proraženy velké brány – jedna v ose Týnské ulice, druhá na nároží Štupartské a Týnské, směřující do širokého vústění do Celetné ulice při domu U Hřebene. Jeřábek toto řešení jednoznačně vítá, neboť vyhovuje komunikačně (umožňuje plynulé napojení na uliční síť, zakládá nové náměstí při Rybné ulici) i esteticky („Nově navr-

6

žené vjezdy do Týnského dvora skýtají vděčné pole účinnému a efektnímu řešení architektonickému.“²⁷ Následná parcelace pozemků kadetní školy toto řešení záhy prostorově vyloučila a jako náhradní dopravní trasa byla určena Štupartská ulice, což mělo pro její budoucí osud zásadní důsledky, jak uvidíme později.

Velmi důkladně se Jeřábek věnuje reflexi úprav navržených v okolí Prašné brány. Pro dobový pohled je typické, že celá oblast je vnímána jako „transformační“, bez jakýchkoli úvah o možné hodnotě zástavby v bezprostředním okolí brány. K zániku je tak odsouzena nejen barokní škola, v jejímž jádru se skrývá gotický královský palác, ale také Matheyův barokní kostel sv. Vojtěcha, o jehož případných kvalitách nepadla v komentáři jediná zmínka. Jediné, čeho autor výslovně želí, je ztráta krásné zahrady ústavu šlechticů, která zjevně musela mít charakter a kvality, které dnes spojujeme se zahradami na Malé Straně. Pro vlastní náměstí předpokládá Jeřábek v souladu se všemi návrhy umístění veřejných budov, které by je proměnily v jedno z ústředních prostranství v Praze. Velmi zajímavá je jeho úvaha o velkorysém prostorovém charakteru, který náměstí dává volný prostor nádvoří kadetní školy. Rozhodnutí zastavět plochu kadetky budovami, které měly průčelími sledovat průběh parcelní hrany, mělo celý prostor náměstí výrazně proměnit. „Tím by se celé náměstí sv. Josefské proměnilo v pouhou širší ulici,“ konstatuje suše Jeřábek a dodává: „I tu jeví se patrná tendence zastavovat veřejná prostranství. Máme toho doklady v ulici Lazarské [...], před kostelem sv. Havla zastavěním třetího celého náměstí, konečně při parcelaci Svatováclavské trestnice zastavěním rovněž celého prostranství.“²⁸

Tento postřeh je z urbanistického hlediska velmi zajímavý a důležitý. Zánik náměstíček, která až dosud tvořila lokální epicentra čtvrtí a přirozeně rozvolňovala hustou středověkou městskou tkáň, byl nevyhnutelným průvodním jevem vítězství blokového chápání města, které vyžadovalo pravidelnou síť a stejnoměrnou šířku ulic. Nepřítelem tohoto parcelačního principu tak byly nejen úzké ulice, které znemožňovaly adekvátní dopravní zatížení i patřičné vyznění průčelí novostavby, ale i prostory příliš široké, které domům ubíraly cenné metry čtvereční. Železná logika blokové městské struktury tak s sebou nezbytně přinesla půdorysnou i hmotovou nivelizaci, která zejména v okrajových částech historického města zcela setřela jejich původní architektonický charakter.²⁹

Poslední velký rozbor věnuje Jeřábek okolí Anežského kláštera, který chápe jako významnou památku, již se má dostat adekvátního vy-

■ Poznámky

²⁵ Je pozoruhodné, že autoři plánu zamýšleli nejen zachování historických domů, ale i nápravu novějších negativních zásahů, jak dokládá návrh na znovupostavení štítů na domě čp. 603-I, a to při zachování nastaveného klasicistního třetího patra. Je mimořádně zajímavé, že přesně k tomuto řešení došlo při památkové obnově objektu po roce 1945.

²⁶ Jeřábek (pozn. 12), s. 20.

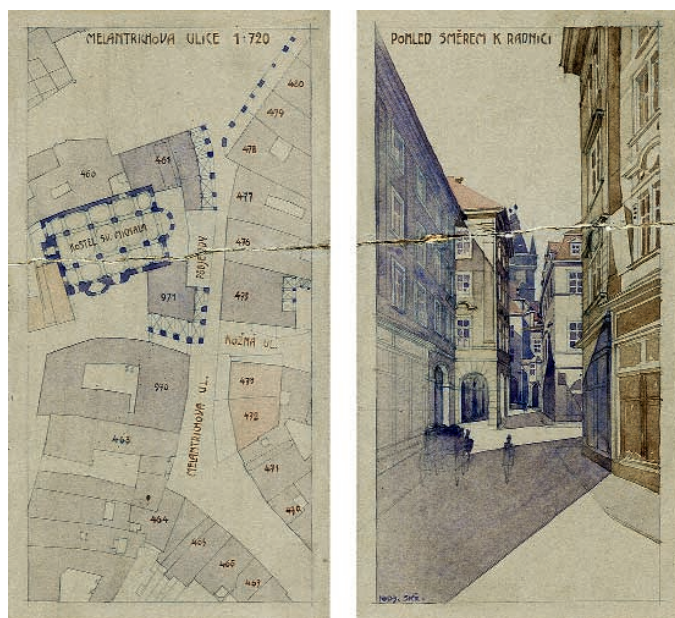
²⁷ Ibidem, s. 24–25.

²⁸ Jeřábek (pozn. 12), s. 27.

²⁹ Vedle Jeřábekem zmíněných příkladů lze dále uvést například případ Jánského náměstí, které bylo následnou výstavbou zcela vymazáno z mapy, aniž by na jeho místě vznikla alespoň trochu adekvátní náhrada.

7

8

znění. Kvituje návrh nových tříd i volné prostorové vyznění kláštera směrem k řece. S radostí konstatuje, že se návrh vymezuje proti platnému asanačnímu plánu, aniž by zaznamenal, že jej s ním zároveň pojí společný nezáměr o stávající urbanistickou strukturu v okolí kláštera. Tento postoj, který je dobově zcela pochopitelný a logický, se stává zajímavým v kontextu skutečnosti, že právě okolí Anežského kláštera se stane pozoruhodnou laboratoří, v níž se budou po celé 20. století tříbit a kontrastně střetávat různé architektonické i památkové přístupy.

Své stanovisko k soutěžním plánům zformulovala i Soupisná komise. Referentem zprávy byl opět Luboš Jeřábek, kterého však tentokrát autorsky doplnili archivář Jan Herain a historik umění Karel Chytil.³⁰ V úvodu stanoviska se komise jednoznačně vyslovuje proti rozšiřování a změnám rázu nejdůležitějších historických ulic, kterými dle jejího soudu jsou Celetná, Kar-

lova, Melantrichova, Husova, Zelený trh (myšlena nejspíš Havelská ulice), Malé a Staroměstské náměstí a okolí Týna a Ungeltu s tím, že zachování těchto ulic umožní jejich dopravní odlehčení, realizované v paralelních uličkách. Stejně tak žádá důstojné prostředí pro významné historické stavby a areály, mezi které řadí například Anežský klášter, nemocnici Milosrdných bratří, Židovský hřbitov či kostel sv. Ducha – tedy stavby, které jsou zasaženy asanací a jejichž okolí nebylo v původním plánu nijak uspokojivě řešeno. Mechanické regulování města je navíc odmítnuto velmi zajímavou argumentací, která vyzdvihuje čilý řemeslný a obchodní ruch v historických částech Starého Města, je muž „dávno nemoderní“ upravitelství a regulování rázovitých ulic jednoznačně škodí, neboť vede ke „stálému vylidňování centra Prahy a násilnému vypuzování našich menších lidí na periferie“.³¹ Mimořádně významný je poža-

Obr. 7. Josef Sakař, Regulační plán Starého a dolejšího Nového města pražského, 1908. Institut plánování a rozvoje hl. m. Prahy.

Obr. 8. Josef Sakař, návrh regulace okolí kostela sv. Michala, 1903. Institut plánování a rozvoje hl. m. Prahy.

davek, aby byl zachován „dosavadní čarokrásný pohled z levého břehu Vltavy na velebný Týn, hlásnou věž radnice a ostatní věže pražské“, a aby tak nebyly na Františkově nábřeží postaveny žádné stavby, jimiž by pohled na Staré Město byl zničen. Poprvé je zde tak formulována závažná idea zachování posledního volného pohledu na staroměstské panorama, které bylo ve stejné době ze všech ostatních stran obestavěno či obestavováno hradbou veřejných budov a činžovních bloků – což je téma, které se bude v různých obměnách vracet až do 70. let 20. století.³²

„Dobrozdání užší komise soupisné“ je formulačně uměřenější a názorově vyrovnanější, než byl emotivně laděný text samotného Luboše Jeřábka. Odborný nadhled stanoviska je dán nejen statutem komise, ale bezpochyby také přítomností dvou dalších autorů, kteří přinesli nezbytný historický i uměnovědný pohled na celou problematiku. Cílem jejich práce nebylo vyzdvihnout jeden konkrétní projekt, ale porovnat kvality všech tří oceněných a vybrat to řešení, které se jeví jako nejlepší. Stanovisko komise bylo navíc doplněno plánem, který její názory převedl do názorné grafické podoby.³³ Vznikl tak patrně první moderní plán Starého Města, jehož východiskem nebyla regulace, již by se musely historické stavby přizpůsobit, ale naopak zachycení historicky významných budov, které měla regulace respektovat a vhodně doplnit. Kdyby pro nic jiného, pak pro tento koperníkovský obrat je publikované stanovisko soupisné komise činem zásadním a v jistém smyslu revolučním.

V samotném textu dobrozdání se komise postupně zabývá jednotlivými ulicemi a lokalitami. Stejně jako Jeřábkův text, i stanovisko komise začíná u Staroměstských mlýnů a křižovnického kláštera. V obou případech se sho-

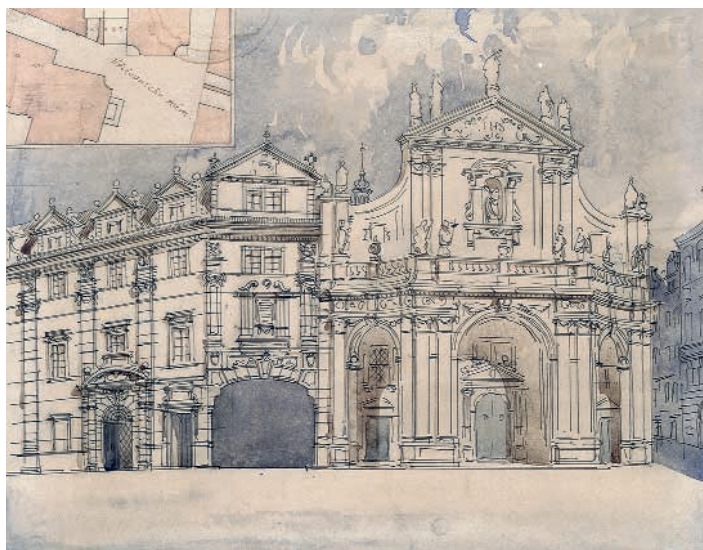
■ Poznámky

³⁰ Viz Pamětní spis užšího výboru Soupisné komise král. hlav. města Prahy o návrzích v konkursu na upravení Starého Města cenou poctěných, in: *Zprávy komise pro soupis stavebních, uměleckých a historických památek král. hlav. města Prahy*, sv. 2., Praha 1910, s. 3–20.

³¹ Ibidem, s. 3.

³² Ibidem, s. 4.

³³ Polohopisný plán Starého Města a asanačního obvodu Praha I a V v měřítku 1 : 4000, který dle návrhu „soupisné komise“ sestavil vrchní geometr K. Malina, in: Pamětní spis (pozn. 30).

9

Obr. 9. Josef Sakař, návrh průjezdu Klementinem, 1906. Institut plánování a rozvoje hl. m. Prahy.

Obr. 10. Jan Minařík, Dolní Lodecké mlýny, 1907, olej na plátně, 58 × 78 cm. Muzeum hl. m. Prahy, inv. č. 26.672.

10

duje s Jeřábkovým stanoviskem, na něž navazuje i ve věci zachování Klementina, demolice domů v Karlově ulici, zachování zmíněných domů v Husově či rozšíření téže ulice před Clam-Gallasovým palácem. Na rozdíl od něj požaduje zachování Anenského kláštera včetně křídla s gotickým štítem, kterých je „v Praze již po mále“, a nepodporuje ani protažení nové ulice při kostele sv. Anny až ke sv. Jiljí, neboť by tím utrpěl cenný dům čp. 241-I.³⁴ Na Anenském náměstí komise žádá zachování Pachtovského paláce a založení parku na místě továrních budov v jižním předpolí Anenského kláštera. Zároveň komise schvaluje návrh zřízení nové ulice, která by nedlouhou Náprstkovu ulici protáhla až do Bartolomějské.

Samozřejmost, s jakou zde byl průraz nové ulice akceptován, nás upozorňuje na jednu významnou skutečnost: čím více se posuzovaná lokalita vzdaluje hlavní historické ose Karlova–Celetná, tím benevolentněji autoři plánu i členové komise k zásahům do městské struktury přistupují. Jestliže v okolí Husovy, Jilské či Melantrichovy ulice jsou důsledně vyznačovány historicky cenné domy, z nichž jsou v srdci této oblasti často sestaveny celé bloky či alespoň uliční fronty, ve vzdálenějších oblastech jsou jen občas označovány jednotlivé domy, které se však o to více ocitají v kontrastu se svým regulovaným okolím. Ulice jako Betlémská, Konviktská, Bartolomějská či Karolíny Světlé jsou určeny ke kompletní přestavbě navzdory tomu, že se i zde nacházejí historické a mnohdy i poměrně výstavné měšťanské domy. Z dobového hlediska je tento přístup po-

měrně dobře pochopitelný: na přelomu století se musela jako zázrak jevit už pouhá skutečnost, že se začalo reálně hovořit o zachování alespoň těch nejvýznamnějších historických ulic a náměstí. Nezáměr o okrajové oblasti Starého Města měl však horší důsledky, než by se na první pohled mohlo zdát. Oblasti, které byly na počátku století označeny za nepřilíš hodnotné, se tohoto stigmatu už nezbavily a jejich masivní přestavba nerušeně pokračovala až do konce 30. let 20. století. Stejně jako v případě asanačního plánu, který byl uplatňován ještě desítky let po svém vzniku, i zde lze hovořit o nebývalé setrvačnosti principů, které byly uplatňovány bez ohledu na aktuální dobové názory na historické prostředí či soudobou architekturu v něm. Je tak příznačné, a vlastně jen logické, že právě tyto oblasti si v roce 1937 vybral Spolek inženýrů a architektů (SIA) jako významný terč kritiky v rámci svého plánu přestavby Starého Města, který se – jak uvidíme později – stal ve 30. letech asi nejvážnějším pokusem o radikální proměnu historického středu města.³⁵

Rozšíření Perštýna bylo komisí akceptováno na základě předpokládané enormní dopravní zátěže. Ze stejného důvodu komise připustila rozšíření ulice Michalské, byť zde se pokusila o uhájení alespoň několika domů, a schválen byl i průraz Richtrovým domem pod podmínkou, že nenaruší ráz Malého náměstí. Jako svébytnou oblast vnímala komise západní část Havelského města, u něhož požadovala zachování nebo znovuzřízení typických loubí. K celkovému zachování byla určena severní strana Havelské ulice i dochovaná jižní strana Rytířské. K odstranění byly naopak určeny domy na místě velkých kotců, na jejichž místě bylo možné „zřízení jedné nebo dvou budov veřejných, nevysokých, čímž by původní celkový charakter náměstí a tržiště byl obnoven“.³⁶ Zachování se požadovalo i v případě Ovocné-

ho trhu, kde se v té době nacházela ještě nedotčená jižní fronta výstavných měšťanských domů.³⁷ Staroměstské náměstí bylo logicky navrženo k ochraně celé, a to včetně jediné dochované budovy na severní straně, kterou je paulánský klášter. Komentáře k náměstí opakovaly Jeřábkovy argumenty i principy, včetně požadavku na co nejvyšší vyústění Dlouhé třídy.³⁸

Ungelt s okolím je v návrhu komise regulován jen minimálně. Z verze publikované komisí odpadla idea komunikačního průrazu Týnským dvorem a komise se staví i proti nadhozené ideji prodloužení Štupartské do Celetné demolici Šrámkova domu čp. 595-I (dnešní divadlo Kašpar). Akceptováno je naopak dopravní seřiznutí domů Ungeltu na straně do Štupartské ulice s tím, že jinak je důsledně kladen důraz na zachování uzavřenosti a stávajících parcelních čar tohoto historického areálu.³⁹ Přes předpokládaný dopravní význam Štupartské je v plánu i v textu kladen důraz na zachování mohutného renesančního domu U Štupartů čp. 647-I. Komise tento dům doporučuje co nejnaléhavěji k zachování, přičemž v nejzazším případě dopravní nutnosti „budiž k vedení komunikace použito mohutných podjezdů proražených tímto domem“.⁴⁰ Východní část Starého Města od Rybné ulice dále je opět určena k takřka kompletní přestavbě. Pokusy o ochranu jednotlivých domů jsou zde velmi výji-

■ Poznámky

³⁴ Pamětní spis (pozn. 30), s. 6.

³⁵ *O Staré Město pražské*, zvláštní otisk z časopisu Architekt SIA, Praha 1938.

³⁶ Pamětní spis (pozn. 30), s. 10.

³⁷ Domy byly zbořeny v roce 1929, na jejich místě se dnes nachází administrativní centrum Myslbek.

³⁸ Pamětní spis (pozn. 30), s. 14.

³⁹ Ibidem, s. 15.

⁴⁰ Ibidem, s. 16.

11

Obr. 11. Petrská čtvrť na Jüttnerově plánu Prahy, 1811–1815. Archiv hlavního města Prahy, sbírka map a plánů 1648–1997, sign. MAP P 1 B/28, inv. č. 28.

mečné. Jediné, proti čemu komise výslovně protestuje, je zrušení zahrady ústavu šlechticů. Opět zde nenalezneme náznak protestu proti demolici barokního kostela sv. Vojtěcha, který byl v bezprostředním ohrožení v době formulace stanoviska komise (zbořen v letech 1902–1903). I zde se Sakařův regulační plán stal východiskem postupné kompletní přestavby, která nakonec ani nevyužila všechna nově navržená uliční propojení. Samostatnou kapitolu věnovala komise nábřeží, u něhož se vrátila ke své úvodní tezi o nutnosti zachování staroměstského panoramatu a navrhla zde buď parky, nebo nanejvýš dvoupatrové budovy s poukazem na to, že při regulaci prvního pražského nábřeží byla právě takto moudře omezena jeho výška, aby pohledy na město za ním zůstaly zachovány.

Správnost tohoto názoru s odstupem let dokládá prosté srovnání fotografie Smetanova nábřeží z roku 1873, uveřejněné v příloze Pamětního spisu, se stavem po roce 1900, kdy zde byly porůznu vystavěny nepoměrně vyšší činžovní domy dle regulí stavebního řádu, kvůli kterým pohled na panorama Starého Města z velké části zanikl. Kontrast uměřené linie klasicistních domů s monumentalitou a zdobností novostaveb, jímž vévodil robustní převyšující nárožní dům Bellevue Konstantina Mráčka z let 1893–1897,⁴¹ tak vedl k jedné z prvních reflexí toho, co s obrazem města udělá mechanická nábřežní zástavba, jež se v Praze neproblematicky realizovala od 70. let 19. století. „Jsou to nábřeží Smíchovské a Palackého,“ říkají autoři spisu, jež „zabraňují pohled na další části a vynikající budovy města,“ takže „působí únavně svou jednotvárností,“ čímž se v obraze města blíží například výstavní Pešti, která „při vší nádheře a výstavnosti budov poskytuje obraz strašně monotónní.“⁴² Důraz na staroměstské panorama v oblasti Anežsko-haštalské

čtvrťi mohl být umocněn i faktem, že se naproti němu nacházela letenská promenádní cesta, která umožňovala vnímat jeho kompozici z bezprostřední blízkosti. Lze se domnívat, že přítomnost „vyhlídkové terasy“ zde umožnila pochopení výtvarných kvalit historické situace dříve, než byla nevratně proměněna. Tato skutečnost vyniká zejména v konfrontaci s osudy neméně malebných, ale ne tak snadno vnímatelných částí města, jako byla pitoreskní Petrská čtvrť nebo mimořádně působivé Podskalí, jehož historické panoramatické kvality během několika málo následujících let téměř kompletně zanikly.

Regulace Petrské čtvrti

Samostatným tématem v rámci urbanistické regulace Prahy byla úprava Petrské čtvrti, která se stala jedinou částí Nového Města, jež byla podrobena veřejné architektonické soutěži, neboť regulaci další dotčené historické čtvrti, Podskalí, zpracoval roku 1900 sám stavební úřad.⁴³ I v tomto případě se dochovaly dvě kritické zprávy – komentář Luboše Jeřábka⁴⁴ a pamětní spis Soupisné komise, uveřejněný ve Zprávách Soupisné komise v roce 1912.⁴⁵ „Její upravení zdá se na první pohled úkolem mnohem, ba daleko snazším,“ soudí Jeřábek, neboť „starobylých památek je tu pomálu, a když, tož menší podřízenější ceny,“ a navíc je to „část města z velké části v novější době povstala“. A dle něj přesto „autoři všech projektů cenou poctěných jeví právě zde patrné, někdy až trapné rozpaky, jak upravit tuto budoucí obchodní čtvrť Prahy.“⁴⁶ Právě tato charakteristika je zřejmě klíčová pro pochopení rozdílu v dobovém přístupu ke Starému Městu a Petrské čtvrti. Petrská čtvrť byla typickou vnitřní periferií, jejíž charakter byl z velké části dán vazbou na řeku s jejími ostrovy, rameny a náhony mlýnů, které hrály v historii čtvrti zásadní roli. Přes nepopíratelnou malebnost i kompaktní dochování historické struktury však nebyla čtvrť v očích veřejnosti dostatečně starobylá a hodnotná. Její chápání muselo být ovlivněno i řečeným faktem, že právě zde se předpokládal vznik obchodní čtvrti a nábřeží „s výkladišti, s podjezdy, s navigačními propustěmi, s železničním spojením, s doky a domy obchodními“. Je nutné si připomenout, že v době soutěže bylo petřské pobřeží stále ještě nezregulováno a že tak nabízelo mnoho variant budoucího využití i charakteru.

Z textu vyplývá, že v městských plánech regulace řeky se počítalo s prostým prodloužením staroměstského nábřeží Na Františku, jehož linie byla mnohem hlouběji v korytě řeky, nežli tomu bylo u stávajícího pobřeží petřského. Nové nábřeží by tak posunulo hranici pobřeží o desítky metrů a vstřebalo by veškeré ostrovy a zálivy, které výraz čtvrti dosud utvářejí. Povstala by tak „monotónní čára pobřežní, táh-

noucí se od mostu Fr. Josefa až k samému Karlínu“, říká Jeřábek, které „je třeba se vyvarovat!“. Důvody jsou dle něj jednoznačné. Zúžení řeky znamená mnohem větší ohrožení města při povodních, neboť řeka ztratí rozlehlost plochu, která sloužila za povodní k jejímu přirozenému rozlivu. „Ještě hůře a smutněji dopadá to s estetickou stránkou těchto tak značně a tak povážlivě rozšířených pobřeží,“ konstatuje autor. Všichni autoři dle něj „vycitují, že je naprosto nezbytno unavující fadusu tohoto jednotvárného pobřeží nějak oživit“. V náhradu za „zmizelé – prozatím jen na plánu – obětované zelené ostrovů, která pobřeží to-muto byla nejkrásnější a nejpřirozenější dekorací, zdrojem osvětlení a zdravého vzduchu“ sem autoři umísťují „jednak miniaturní parky, jednak řadu veřejných a monumentálních budov ponejvíce vzdělávacím účelům sloužících,“ přestože je zřejmé, že „v budoucí čisté obchodní a přístavní čtvrti [...] není pro budovy takové existenčních podmínek“.

Současný stav pobřeží je naopak pro zamýšlený účel ideální: „Má-li v této čtvrti města skutečně povstati obchodní přístaviště, pak nutně tu třeba pobřeží značně členěného,“ což některé návrhy prý reflektují alespoň v oblasti Helmových mlýnů. „Třeba ponechat i nynější ostrovy i svěží jejich zeleň,“ tvrdí Jeřábek, „neboť právě na nich [...] mohou být zřízena neúčelnější pobřeží, výkladiště a prostranné doky.“ Obchodní čtvrť se zde nakonec nikdy nerealizovala a nábřeží bylo mechanicky vytyčeno v maximální možné vzdálenosti od původního břehu. Jeřábekova slova však byla v mnoha ohledech prorocká: jeho monotónní linie i prázdný prostor mezi nábřežím a městem se staly velkým urbanistickým problémem, o jehož řešení se architekti pokusí až o dvě desetiletí později, avšak v rámci zcela jiného zadání a zejména naprosto změněné společenské situace.

I stanovisko soupisné komise, na jehož formulaci se Jeřábek bezpochyby podílel, vycházelo z představy, že budoucnost Petrské čtvrti je rušný přístav a obchod. Vedle důrazu na zachování členitého pobřeží z důvodů praktických i estetických se však komise vyslovila i pro za-

■ Poznámky

⁴¹ Vlček (pozn. 18), s. 257–258.

⁴² Pamětní spis (pozn. 30), s. 17.

⁴³ Administrativní zpráva (pozn. 7), s. 250.

⁴⁴ Jeřábek (pozn. 12), s. 28–31.

⁴⁵ Pamětní spis užšího výboru Soupisné komise král. hlav. města Prahy o návrzích v konkurzu na upravení části dolního Nového Města pražského, in: *Zprávy komise pro soupis stavebních, uměleckých a historických památek král. hlav. města Prahy*, sv. 4, Praha 1912.

⁴⁶ Jeřábek (pozn. 12), s. 28.

12

13

chování „zvlášť malebných domů“ čtvrti, mezi nimiž vyzdvihovala zejména celek Hybernské ulice, pointovaný bývalým kostelem, jehož průčelí postavené „v empirově-hellenském slohu [...] i na velkou vzdálenost [...] od Můstku výborně působí“.⁴⁷ S ohledem na kvalitu kostela i paláců, které se v Hybernské nacházejí, není dle komise žádoucí přílišné zvyšování domů ani proražení nové ulice směrem k Poříčí. Snad i díky tomuto stanovisku byla Hybernská ulice uchována a úprava zdejších domů se stala tématem, jemuž byla věnována obdobná pozornost jako u nejceněnějších částí Starého Města. V rámci komentáře k jednotlivým ulicím se komise pokusila vyjmenovat alespoň nejceněnější domy, které by bylo při přestavbě čtvrti žádoucí zachovat. Vedle domu U Slunce (čp. 1045-II) Na Poříčí tak vyzdvihuje kvality arkádového nádvoří renesančního domu U Čapků čp. 1186-II v Soukenické ulici, posledních historických domů s loubím v ulici Klimentské, domy v Barvířské či „renaissanční dům čp. 1231, s krásnou věží, valenou římsou zdobenou“, jehož zachování „co nejdůtklivěji se doporučuje“.⁴⁸ Pro budoucí osud čtvrti je výmluvné, že s výjimkou první jmenovaného domu Na Poříčí byly všechny uvedené domy postupně zbořeny. Mechanické vytyčení pobřežní čáry následně vedlo k tomu, že se nepodařilo zachovat ani renesanční Helmovy mlýny, jejichž osud se stal jedním z mála novoměstských témat komplexně řešených na stránkách Věstníku Klubu Za starou Prahu. Rozpoznání klíčových historických hodnot čtvrti tak přišlo sice včas, avšak nenalezlo patřičnou odezvu, což se záhy projevilo i v nekompromisní velkorysosti urbanistických zásahů po roce 1918.

Antonín Balšánek a úprava Malé Strany

Jestliže plánované zásahy na Novém Městě mnoho pozornosti nevzbudily, otázka úprav Malé Strany a Hradčan byla vnímána jako klíčová. Veřejná soutěž na úpravu Malé Strany byla vypsána rovněž v roce 1900. Každý z pro-

jektantů měl předložit dvě varianty – jednu se zasypaním Čertovky a druhou bez něho. V soutěži se sešlo devět projektů. První cenu získal Antonín Balšánek, druhou Josef Sakař s Karlem L. Klusáčkem a třetí Rudolf Kříženecký. Mimo pořadí byl městem zakoupen projekt Bohumila Hübschmanna, který se tak stal jediným zástupcem nastupující „moderní“ generace v celé soutěži.⁴⁹ I tentokrát se autor vítězného projektu stal přednostou regulační kanceláře pro úpravu Malé Strany a Hradčan. Finální plán byl dokončen roku 1902 a po vypořádání připomínek v rámci veřejného „vyložení“ byl odevzdán roku 1903 k potvrzení zemskému výboru. Dobovými průvodci plánu nám jsou opět Luboš Jeřábek⁵⁰ a užší skupina Soupisné komise, v níž vedle Jeřábka zasedli i archivář Jan Herain a historik umění Karel Chytil.⁵¹

„Je-li již každé násilné modernisování Starého Města zjevem samo o sobě povážlivým, znamená každá proměna dosavadního rázu Malé Strany úplnou proměnu celé Prahy,“ píše Luboš Jeřábek. „Každé opomenutí, každá chyba, každé prohršení na dosavadním rázu těchto nejstarobylějších čtvrtí našich pražských měst znamená tolik, co jizva a skvrna na hebké líci pyšné krásy, jež ušlechtilostí svého zjevu a harmonií krásných svých linií budila obdiv a pychu,“ pateticky dodává.⁵² Východiska úprav Malé Strany byla skutečně výrazně odlišná od soudobých intervencí do organismu Starého či Nového Města. Malá Strana nebyla přirozeným epicentrem městského života, takže zde chyběl výraznější tlak na modernizaci či radikální dopravní zásahy. Její role v moderním městském organismu byla nejednoznačná: monumentalita a majestátnost kontrastovala s poklidnou maloměstskou atmosférou, kterou nijak výrazněji nenarušovala ani přítomnost několika veřejných úřadů a institucí. Zcela nesporná byla výtvarná kvalita celku, která byla zjevná na první pohled a která Malou Stranu uchránila od razantních zásahů v poslední třetině 19. století. Nezpochybnitelné umělecké

Obr. 12. Malá Strana na Jüttnerově plánu Prahy, 1811–1815. Archiv hlavního města Prahy, sbírka map a plánů 1648–1997, sign. MAP P 1 B/28, inv. č. 28.

Obr. 13. Antonín Balšánek, návrh regulace jižní části Kampy s okolím, 1902. Archiv architektury a stavitelství, Národní technické muzeum.

kvality malostranského panoramatu však zároveň byly i potenciální výzvou soudobým tvůrcům, jejichž ambicí mohlo být nejen dotvoření celku s ohledem na potřeby současnosti, ale i svůdná možnost připojit k ikonickému panoramatu svůj vlastní doplněk. Precedentem se v tomto směru ostatně stala již Strakova akademie od Václava Roštlapila z let 1892–1897, jejíž zámecky komponované průčelí s čestným dvorem a kupolí bylo prvním pokusem doplnit monumentální panorama neméně monumentální podnoží.⁵³ Rozlehlá budova, která poprvé přenesla koncept nábrežní veřejné budovy z pravého břehu na levý, se stala významným předstupněm následných velkorysých malostranských projektů, jako byly studie Antonína Balšánka, pokusy o monumentální přeměnu Klárova či snaha o realizaci budovy galerie na Kampě. Z opačné strany bylo malostranské panorama omezeno vysokou hradbou tzv. Je-

■ Poznámky

⁴⁷ Pamětní spis (pozn. 45), s. 3.

⁴⁸ Pamětní spis (pozn. 45), s. 6.

⁴⁹ Administrační zpráva (pozn. 7), s. 250.

⁵⁰ Luboš Jeřábek, *Malá Strana a problém jejího upravení*, Praha 1904.

⁵¹ Pamětní spis užšího výboru Soupisné komise král. hlav. města Prahy o návrzích v konkursu na upravení Malé Strany cenou počtých, in: *Zprávy komise pro soupis stavebních, uměleckých a historických památek král. hlav. města Prahy*, sv. 1, Praha 1904, s. 8–45.

⁵² Jeřábek (pozn. 50), s. 9.

⁵³ Pavel Vlček (ed.), *Umělecké památky Prahy 3. Malá Strana*, Praha 1999, s. 237–239.

14

chentalových činžovních domů na nábřeží ze 70. let 19. století,⁵⁴ jejichž měřítko názorně ukazovalo, jaké důsledky by pokračování tohoto typu zástavby pro Malou Stranu mělo.

I v případě Malé Strany byl Soupisnou komisí stanoven výčet budov, které by měly být v rámci regulace zachovány. Budovy lemovaly v podstatě všechny významné ulice a náměstí a byly tak zřetelnou kostrou jakéhokoli plánu. Rozbor plánů, zpracovaný zmíněnou trojicí pro soupisnou komisi, je mnohem podrobnější než v případě pravobřežních čtvrtí. Z podtónu komentářů je zjevné, že autoři považovali za hodnotnou čtvrt' jako celek, do kterého nelze radikálně zasáhnout. Dobrozdání komise se tak dostalo jen nezbytným dopravním opatřením (rozšíření Újezda), doplněním nehotových partií (úpatí Petřina) nebo logickým doplněním uliční sítě (prodloužení ulice za Buquoyovým palácem na Kampu, nové průchody). Jediným větším připuštěným zásahem je (nakonec ne-realizovaný) návrh nové ulice spojující Dražického náměstí s Letenskou ulicí. V některých případech je přímo navrženo snesení patra z estetických důvodů (poslední patro Saského domu čp. 55-III v Mostecké ulici, u nějž se navrhuje i obnova zrušených renesančních štítů). Mimořádná pozornost je věnována Kampě, kde se jednoznačně odmítá být i jen částečné zasypání Čertovky a klade se důraz na co nej-úplnější zachování stávajícího stavu. Větší zásahy se naopak týkají pobřeží, kde je stále plánováno nové nábřeží, oblasti mezi ústím Čertovky a Klárovem, kde některé návrhy počítaly s veřejnými budovami, a okolí Chotkovy silnice, která byla již poškozena stavbou Rožánkova domu a kde komise připouští nápravu tohoto stavu výstavbou hmotově vhodnějších rodinných domů.⁵⁵

Stanovisko komise je doplněno plánem, který zachycuje budovy, jež by dle jejího názoru měly zůstat zachovány. Výpovědní hodnota plánu je mimořádná. Autoři zde zaznamenali

veřejné budovy, chráněné polohopisným plánem z roku 1899, budovy, které komise označila za cenné před vypsáním soutěže, stavby, jejichž ochranu navrhuje užší soupisná komise po prostudování regulačních návrhů a konečně i linie ulic a náměstí, které mají být chráněny jako celek. Posun v plánu je pozoruhodný a názorný. Z původního nevelkého výčtu chráněných staveb se postupem několika málo let stala kompaktní struktura, do níž patří nejen významné budovy, ale i celé ulice, náměstí nebo zahrady. Pod rukama zástupců soupisné komise se tak zrodil první skutečný návrh plošné ochrany téměř celé čtvrti, opřený navíc o podrobnou analýzu dopadů razantnějších regulačních zásahů.

Případné převedení návrhu do reality však bylo v rukou autora vítězného návrhu a předností nově zřízené regulační kanceláře pro Malou Stranu Antonína Balšánka. Jeho soutěžní návrh se radikálnějšími zásahy do malostranského historického organismu zjevně nezříkal. Balšánkovy studie, datované lety 1902–1903, tak rozpracovávají kupříkladu novou zástavbu malostranského pobřeží, jež mělo být sestaveno z malebně komponovaných veřejných budov v čele s novou sněmovnou (což byl projekt, ke kterému se Balšánek vrátil ještě v roce 1918), architektonické ztvárnění průlomu U Klíků či nový dopravní koncept, jehož součástí měla být i „komunikace pro povozy“, spojující Tržiště novým průlomem a navazující serpentinou s dolním ústím rampy Pražského hradu a následně – opět novou serpentinou – i Hradčanským náměstím. Těžiště finálního plánu pak spočívalo zejména v přestavbě pobřeží, která zahrnovala nejen nové veřejné budovy, ale také výraznou asanaci blokové zástavby při Čertovce, parcelaci zahrady kláštera Anglických panen či novou zástavbu Klárova.⁵⁶

Přes nespornou razanci navržených urbanistických zásahů je z Balšánkových dobových textů zřejmý jeho upřímný zájem o zachování

Obr. 14. Antonín Balšánek, zkouška výškového zastavění Malé Strany, 1905. Archiv architektury a stavitelství, Národní technické muzeum.

urbanistických kvalit jedinečné malostranské čtvrti, který se pokoušel zaznamenat nejen v plánech, ale také v nezbytných souvisejících legislativních opatřeních.⁵⁷ Jako hlavní problém jakékoli estetické regulace viděl Balšánek platný stavební řád, který majitelům domů zaručoval výšku domu, odvozenou od šířky ulice. Vzhledem k rozvolněné uliční struktuře se tak na mnoha místech Malé Strany dala uplatnit výška maximální, která znamenala čtyřpatrové domy o výšce 25 metrů.⁵⁸ V případě nižší výškové regulace vznikala majiteli domu hmotná újma, kterou se zástupci města pokusili řešit žádostí o odpouštění domovní daně. Přestože návrh byl na přelomu století podán několikrát a v různých variantách, nepodařilo se jej u ministerstva financí prosadit s tím, že jedinými možnými důvody pro podobná opatření jsou jen otázky dopravní a hygienické, a nikoli estetické. Velké naděje byly rovněž vkládány do pravidel nového stavebního řádu, který však nikdy nebyl schválen.

Přes tyto neúspěchy se Balšánek pokusil do návrhu vtělit seznam domů k ochraně i návrh maximálních výšek domů. Ke stanovení výšky nábřežní zástavby pomohly zkušební stoly s vyznačením navržených výšek, které byly velmi názorným prostředkem k ověřování skutečných důsledků navržených zásahů. „Výsledky těchto zkoušek překvapily snad každého – mně samotného nevyjímaje,“ píše upřímně Balšánek. „Výšky, o nichž jsem soudil, že jsou v krajním případě ještě přípustné, dovoliti se nesmí, ježto by v některých partiích znamenaly skutečnou zkázu našich pohledů. [...] Dokázalo se, jak opatrně v záležitostech této postupovati se musí, nemá-li krása Prahy doznati velkého poškození.“⁵⁹ Snaha o regulaci výšky budov na pobřeží i rozčlenění Malé Strany do oblastí dle přípustné výšky, které Balšánek nakonec vypracoval, kontrastovaly s přístupem k ostatním částem Prahy a byly v mnohém prvními reálnými

■ Poznámky

⁵⁴ Ibidem, s. 236.

⁵⁵ Pamětní spis (pozn. 51).

⁵⁶ Balšánkovy plány a studie jsou uloženy v Archivu architektury a stavitelství Národního technického muzea.

⁵⁷ Antonín Balšánek, Panorama hradčanské a obmezení výšek na Malé Straně, in: *Architektonický obzor* V, 1906, s. 1–2, 5–10, 13–17 a 19–20.

⁵⁸ Praktické důsledky tohoto regulativu lze dodnes názorně sledovat v Letenské ulici, kde byly takto dimenzované čtyřpatrové činžovní domy postaveny.

⁵⁹ Balšánek (pozn. 57), s. 15.

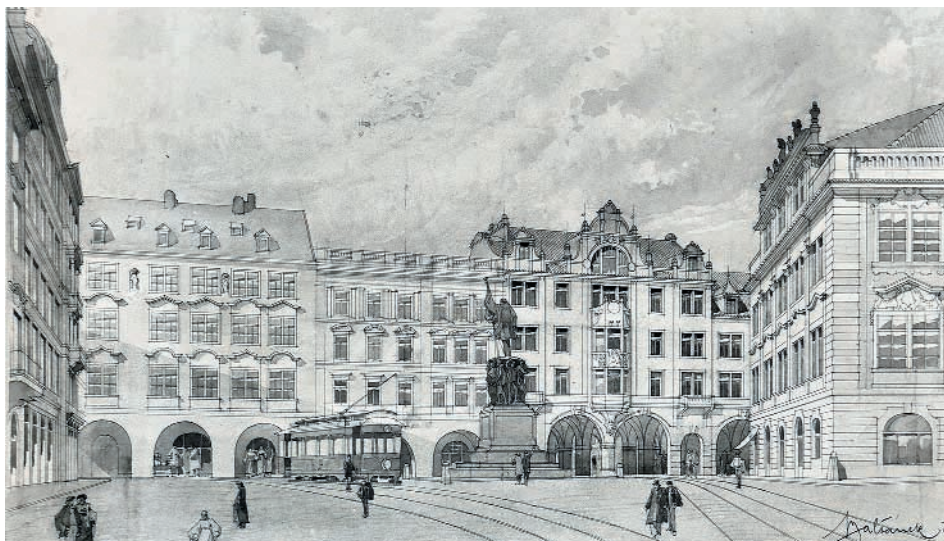
Obr. 15. Antonín Balšánek, variantní návrhy zástavby proluky U Klíčů, 1907. Archiv architektury a stavitelství, Národní technické muzeum.

mi důkazy dobové změny názorů na ochranu charakteru celku historického města. Přestože plán nebyl realizován a mnohé Balšánkovy návrhy byly později ochránci památek oprávněně ostře kritizovány, nelze mu upřít, že zejména díky němu se v kritické době přelomu století podařilo veřejně prosadit pohled na Malou Stranu jako na mimořádnou čtvrť, jejíž výtvarný význam výrazně přesahuje dobový utilitární pohled na regulaci města.

Zastavovací plány Prahy a vnímání historického města

Zastavovací plány z prvních let 20. století sehrály v budoucím osudu historického města zásadní úlohu. Plány nebyly myšleny jako možná varianta vývoje, ale jako definitivní stav, jehož bude dosaženo během několika málo let či desetiletí. Z tohoto hlediska je pohled na plány až mrazivý: kdyby se například důsledně realizovala Sakařova představa regulace Starého Města, zůstala by z jeho historické části zachována jen Královská cesta s několika vybranými památkami v jejím bezprostředním okolí. Kritici plánů o jejich nezbytnosti nicméně zjevně nepochybovali, neboť absence pravidel založených na architektonické analýze dané čtvrti ohrožovala historické město v samé jeho podstatě. Snad proto se snažili ocenit každou snahu o kompromis mezi novými požadavky a myšlenkou zachování charakteru historického města. Právě touto dobrou vůlí lze také vysvětlit skutečnost, že někdy zašli v benevolenci vůči radikálním zásahům mnohem dále, než by se z jejich dřívě i později deklarovaných postojů dalo očekávat.

Plány jako celek realizovány nebyly, avšak některé jejich dílčí momenty sehrály v následných urbanistických dějinách města až překvapivě významnou roli. Ze Sakařova plánu staroměstské regulace naštěstí nebyly uskutečněny zásahy v nejcennějších částech města, kde výčtem chráněných budov vznikl zárodek komplexně chráněného území. Historickou hodnotu centrální staroměstské oblasti výslovně respektovala i Státní regulační komise, která se rozhodla toto území uchránit razantních urbanistických zásahů, jež byly ve stejné době navrženy na sousedním Novém Městě. „Okrajové“ staroměstské partie, které přiléhaly k třídám na hradebním okruhu, však komise jako hodnotné evidentně nevnímala. Princip plošné přestavby, který zde regulační plán navrhoval, byl až překvapivě blízký Sakařovu a v principu vlastně ještě Hurtigovu pojetí přestavby města, založenému na mechanickém

15

rozšiřování ulic, jehož důsledkem bylo úplné převrstvení jeho historické struktury, ke kterému v mnoha částech města skutečně došlo.

Situaci Petřské čtvrti zásadně ovlivnil vznik Československé republiky, jehož důsledkem bylo rozhodnutí situovat sem okrsek monumentálních vládních a veřejných budov, díky kterému se staly předchozí návrhy bezpředmětnými.⁶⁰ Co však z plánu bohužel přetrvalo, byl nezáměr o malebně utvářené pobřeží i historickou městskou strukturu, která zde tak téměř kompletně zanikla. Malá Strana byla razantní regulace nakonec ušetřena téměř úplně. Realizované veřejné budovy, jako bylo ministerstvo financí či budova Sokola při Michnovském paláci, byly vloženy do stávající struktury promyšleně a ohleduplně, čímž v jistém smyslu vytvořily předobraz „památkářské architektury“ druhé poloviny 20. století. Idea umístění veřejných budov na malostranském pobřeží nicméně svou svůdnost neztratila, jak dokládá neúspěšná odysea Gočárovy budovy Moderní galerie na Kampě či nerealizované plány velkorysé přestavby Klárova, jež byly součástí regulačního plánu Státní regulační komise.⁶¹ Dopravní otázky, které v Balšánkově plánu anticipovala hradní serpentýna a které se přetransformovaly do ideje Petřinské komunikace, pak rovněž skončily bez reálného výsledku, což opět přispělo k uchování charakteru celé čtvrti.⁶²

Pro následný vývoj byla nicméně ještě důležitější jiná věc. Plány ovlivnily nejen proměny konkrétních partií jednotlivých čtvrtí, ale zejména vnímání historického města jako takového. Závažným důsledkem soutěží a následné odborné diskuse bylo zcela nové uchopení čtvrtí jako svébytných ucelených urbanistických celků, které mohou mít vlastní historii, charakter a specifické potřeby. Pražská zkušenost pak byla zásadní i pro chápání památkových hodnot dalších historických měst, jak dokládá ne-

jen pozoruhodný příklad pelhřimovských kubistických intervencí Pavla Janáka, ale také intenzivní zájem členů Klubu Za starou Prahu o architektonické dění v malebných historických městech, který posiloval starost místních aktivních činitelů o jejich budoucnost.⁶³ I díky tomu plány (a s nimi související diskuse) vytvořily významný předěl mezi mechanickým regulováním dle stavebního řádu, které zrodilo asanaci a sporné zásahy závěru století, a výtvarně-architektonickým přístupem, který byl východiskem komplexního urbanistického pohledu 20. a 30. let. Přes veškerou oprávněnou kritiku tak jsou tyto plány mimořádně významným mezníkem, který v mnohém předznamenával novou kapitolu v architektonickém chápání historického města a bez něj by se jeho osud patrně ubíral zcela jinými cestami.

Tato práce vznikla za podpory projektu „Kreativita a adaptabilita jako předpoklad úspěchu Evropy v propojeném světě“, reg. č.: CZ.02.1.01/0.0/0.0/16_019/0000734 financovaného z Evropského fondu pro regionální rozvoj a programu „Progres Q09: Historie – klíč k pochopení globalizovaného světa“ na FF UK.

■ Poznámky

⁶⁰ Klára Brůhová, *Praha nepostavená: vltavské břehy jako urbanistické téma moderní metropole*, Praha 2017, s. 253–259.

⁶¹ Soutěž na náčrty státní galerie československé v Praze, in: *Styl X*, 1924–25, s. 37. – Brůhová (pozn. 60), s. 210–221.

⁶² Brůhová (pozn. 60), s. 149–170.

⁶³ Kateřina Hanzlíková, Činnost Klubu Za starou Prahu v Pelhřimově, in: Bečková (pozn. 5), s. 168–175.